

MANGITLAR DEVRİ YERLİ VAKAYİNAMELERİ

*Muhammed Bilal ÇELİK**

ÖZET

XVI. yüzyılın başından itibaren Türkistan siyasetinin önemli figürlerinden biri olan Mangıt kabilesi başlangıçta bağımsız bir siyasi yapı oluşturamasa da Şibaniler ve Astrahaniler hanedanlarının yönetimindeki Buhara Özbek Devleti'nde bu kabilenin liderleri önemli görevler üstlenmişlerdir. 1756 yılında Cengiz Han soyundan olmadıkları halde iktidar talebinde bulunup bunu elde eden Mangıt Kabilesi liderleri, Buhara Hanlığı'nda Astrahanî Hanedanı'ndan yönetimi devralmışlar ve 1920 yılına kadar süren ve kendi isimleriyle anılan dönemi başlatmışlardır. Hanedandan birbiri ardı sıra on kişinin yönetici olduğu bu dönemde Buhara Emirliği, Türkistan'ın en güçlü devleti olma özelliğini korumuştur. Şibaniler ve Astrahaniler döneminde olduğu gibi Mangıt Hanedanı döneminde de tarih yazıcılığı devam etmiştir. Ancak bu dönemin özellikle ilk vakayinamelerinin temel meselesi hükümdarların meşruiyet problemi olmuştur. Vakayinamelerde Mangıt Hanedanı üyeleri bir yandan Cengiz Han ile irtibatlandırılmaya çalışılırken bir yandan da hanedanın soyu Hz. Muhammed'e dayandırılmaya çalışılmıştır. Son dönem kaynaklarında ise Orta Asya'nın Rusya tarafından işgal süreci işlenen konuların başında gelmiştir. Kroniklerin bir kısmı anlatıma ilk insandan başlarken, içlerinde Hz. Muhammed, Cengiz Han veya Mangıt Hanedanı ile başlayanlar da mevcuttur. Hatta bazıları sadece bir hükümdara hasredilmiştir. Farsça ve Tacikçe kaleme alınan vakayinamelerde iktisadi ve toplumsal meseleler ihmal edilmiş, konu daha çok siyasi olaylar ve hükümdarların başarıları çevresinde gelişmiştir. Bu makalede Mangıtlar dönemi ile ilgili yerli ve yabancı çağdaş kaynakların hepsi ele alınmayacak, sadece yerli vakayinameler incelenerek onların temel özellikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mangıtlar, Özbekler, Vakayiname, Tarihçilik, Kaynak Araştırmaları

THE NATIVE CHRONICLES OF THE MANGHITS PERIOD

ABSTRACT

From the sixteenth century, the Manghit tribe, which was one of the prominent political figures of Turkestan, had not established an independent entity; but in the Khanate Bukhara which was under the Shibanids and Astrakhanids, the leaders of this tribe assumed important offices. In 1756, although the leaders of Manghit tribe were not descended from Chinggis Qaghan, they demanded for the power and

* Yrd. Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, El-mek: bcelik@sakarya.edu.tr

gained it from the Astrakhanid Dynasty in the Bukharan Khanate and started a period which was called with their own names. In this era, which succeeded ten persons one after another, the Amirate of Bukhara preserved its position as the strongest state of Turkestan. As being in the periods of Shibanids and Astrakhanids, historiography continued in the period of Manghit Dynasty as well. But the main question of historiography in this period, especially in the first chronicles, was the problem of legitimacy of sovereigns. On the one hand the descents of the members of Manghit Dynasty were tried to be correlated with Chinggis Qaghan, on the other hand the descents of the dynasty were tried to be based on the Prophet Muhammad. In the later chronicles, the main focus became the process of the Russian occupation of Central Asia. As some of the chronicles started to the narration from the first human, the others began by the Prophet Muhammad, Chinggis Qaghan or the Manghit Dynasty. Even some of them focus only on one sovereign. In the chronicles, written in Persian and Tajik, the social and economic matters were neglected, and the subject developed mostly around the political events and achievements of the kings. In this study, it will not be handled all of the native and foreign contemporary sources. Rather, by examining the native chronicles of the Manghits period, their key features will be brought out.

Key Words: Manghits, Uzbeks, Chronicle, Historiography, Source Researches.

1. Giriş

Mihman-Name-yi Buhara'da XVI. yüzyılın başında Özbeklerle alakalı üç önemli taifeden söz edilir. Bunlar Şibanîler, Kazaklar ve Mangitlerdir.¹ Daha Ebu'l-Hayr Han döneminde Özbek Konfederasyonu'nun içinde önemli bir güç olan Mangitler XVI. ve XVII. yüzyıl boyunca bu konumlarını korumuşlardır. Bu kabile liderleri, XVIII. yüzyıl başından itibaren Buhara Hanlığı'nda nüfuzlarını korumak için diğer kabile liderleriyle yoğun bir mücadele içine girmişlerdir. Bu mücadele Astrahanîler idaresindeki hanlıkta kargaşa ortamı yaratmış, buna ilaveten Nadir Şah'ın Türkistan'ı istilası bölgede otorite boşluğuna sebep olmuştur. Ancak Mangit Kabilesi lideri Muhammed Rahim Atalık, yanında bulunduğu sırada Nadir Şah'tan aldığı eğitim ve tüccar sınıfının desteğiyle sonunda Astrahanî Hanedanı'nı iktidardan uzaklaştırmayı başarmış ve 16 Aralık 1756 tarihinde taç giyerek han olmuştur.²

Cengiz Han'ın 1206 yılında kendisini kağan ilan etmesinden itibaren Orta Asya'da hiçbir devlette onun soyundan olmayan biri hükümdar olmamış, bu anlayış bazı küçük esnemelere rağmen XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Ancak XVIII. yüzyılda Muhammed Rahim Atalık bu soya mensup olmadığı halde bu unvanı deruhte etmeye cesaret etmiş, sonuçta da büyük bir direnişle karşılaşmıştır. Ancak bunların hepsini bastırmaya muvaffak olmuştur. Yerine geçmesi beklenen Muhammed Rahim'in amcası Muhammed Danyal, ne var ki, hanlık makamını üstlenmemiş, Cengiz Han soyundan olan başka birini tahta çıkararak kendisi hanın atalığı olmuştur. Bunda hanlıkta yaşayan kabilelerin yoğun etkisinin olduğu söylenebilir.³ Çıkan isyanlar özellikle hanlıkta sükûnetin hâkim olmasını isteyen tüccar sınıfının desteğiyle ancak bastırılabilmiştir.

¹ Fazlullah b. Ruzbehan Huncî, *Mihmanname-yi Buhara (Tarih-i Padişah-ı Muhammed Şibani)*, Tahran 1341 h.ş., s. 41.

² Ron Sela, *Central Asia in the 18th Century: The Age of Introspection*, Bloomington 2004, ss. 53–54.

³ Mirza Abdu'l-Azim Sami, *Tarih-i Selâtin-i Mangitiyye (İstoriya Mangitskih Gosudarey)*, Moskova 1962, s. 49.

İsyanların bastırılmasında oğlu Şah Murad'ın da önemli bir yeri vardır. Zaten 1785 yılında Muhammed Danyal Atalık vefat edince yerine Şah Murad geçmiştir.

Asıl ismi Begi Can olup Emir Masum da denilen Şah Murad, 1785'te iktidarı daha eline almadan merkezî otoriteyi tehdit eden devlet ileri gelenlerini öldürtmüş, iktidara geldikten sonra da kardeşlerini ortadan kaldırarak hanlıkta en büyük siyasi güç olmuştur. Onun döneminde Merv şehrinin ilhakı gerçekleşmiş, Horasan'da yaşayan Şiiler üzerine seferler düzenlenmiş, Amu-Derya'nın güneyindeki eyaletlere yönelinerek buradaki şehirlerden Meymene ve Endhuy hanlık topraklarına katılmıştır.

Dönemin en ilginç hadiselerinden biri 1789 yılında meydana gelmiştir. Şah Murad 1789 yılında Ebu'l-Gazi'yi tahttan indirerek yeni bir han ataması yapmamış, bunun yerine Osmanlı padişahına mektup yazarak bir Osmanlı şehzadesini, bu mümkün olmazsa, Şam'da, Mısır'da ve Irak'ta görev yapan vezirler evsafında bir adamı Buhara'ya göndermesini istemiş ve Osmanlı padişahı namına ona itaat edeceklerini bildirmiştir.⁴ Ancak onun bu teklifi Osmanlı makamlarınca uygun görülmemiştir.

Onun döneminde güçlü bir merkezî otorite kurulmasının yanı sıra sosyal ve iktisadi alanda da gelişmeler kaydedilmiştir. Buna ilaveten, hanlıkta İslam hukukunun güçlendirilmesine çalışılmış, bunda da muvaffak olunmuştur.

Şah Murad'ın ölümünden sonra 1800 yılında tahta Emir Haydar geçmiştir. Onun soyu anne tarafından hem Hz. Muhammed'e, hem de Cengiz Han'a dayanmaktadır.⁵ Onun hükümdar ilan edilmesiyle yine Orta Asya tarihinde bir ilk yaşanmıştır. Çünkü o güne kadar hep erkek sulbünden ilerleyen Cengizli hâkimiyet geleneğine aykırı hareket edilerek anne üzerinden bu hanedanla irtibat kurulmuştur. Bununla birlikte yine de, o han olunca bu unvanı kullanmamış, onun yerine *emirü'l-müminin* unvanıyla yetinmiştir.

Onun döneminde başta hanedan üyeleri olmak üzere hanlıktaki bazı kabileler isyan hareketi başlatmışlardır. Bunun yanı sıra Merv'deki Türkmenler de isyan etmişlerdir. Başta Ura-Tübe şehri olmak üzere Hokand Hanlığı ile sorunlar yaşanmış, Hive Hanlığı orduları ülke sınırlarına tecavüz etmiştir. Döneminde Emir Haydar'ın uğraşmak zorunda olduğu belki de en önemli sorun 1821-1825 yılları arasında meydana gelen Hitay-Kıpçak kabilesinin isyanıdır. Emir Haydar bütün bu sorunları bertaraf ettiği gibi hanlıkta otoritesini kurmayı başarmıştır.

Emir Haydar Osmanlı Devleti ile de Rusya'ya karşı nasıl bir siyaset takip edeceğinden Türkistan ve Turan-ı Zemin Padişahlığı payesi istemesine; din kitapları talebinden Osmanlı padişahına biat etme arzusuna kadar pek çok konuda yazışmıştır.

Emir Haydar dönemi genel olarak değerlendirildiğinde başarılı bir yönetim ortaya koyduğunu söylemek zordur. İlim alanında da gerilik kaynaklarda açıkça ortaya konulmaktadır. Bunun en önemli göstergesi Osmanlı padişahından ilmi gereksinimleri karşılayacak kitap talebi⁶ kadar hükümdarın bizzat medreselerde ders vermek zorunda kalmasıdır.⁷

⁴ Mehmet Saray, **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)**, Ankara 1994, ss. 25-26.

⁵ Son Astrahanî hanı Ebu'l-Feyz'in seleflerinden Din Muhammed (ö. 1598), sekizinci İmam Ali Musa Rıza neslinden bir seyyide olan Şehr Banu Begim ile evlenmiş ve bu evlilikten Nadir Muhammed (1641-1645) dünyaya gelmiştir. Bkz. Muhammed Yusuf Münşi, **Mukim-Hanskaya İstoriya**, Taşkent 1956, s. 99.

⁶ Saray, 1994, s. 33.

⁷ Mirza Şems Buharayı, **Tarih-i Buhara, Hokand ve Kaşgar (der Şerh-i Hükümrân-ı Emir Mir Haydar der Buhara, Muhammed Ali Han der Hokand ve Cihangir Hoca der Kaşgar)**, Tahran 1377 h.ş., s. 73.

Turkish Studies

Ondan sonra sırasıyla iki oğlu Emir Hüseyin ve Emir Ömer han olsalar da, onlar uzun süre iktidarda kalamamışlar, Emir Haydar'ın üçüncü oğlu Nasrullah 24 Nisan 1827 tarihinde hükümdar olmuştur.⁸

Onun hükümdarlığı merkezî otoritenin güçlendirilip askerî alanda önemli ıslahatların yapıldığı bir döneme denk gelir. Emir Narullah, Şehrisebz üzerine seferler düzenlediği gibi, Hokand Hanlığı ile sınırdaki şehirlerin hâkimiyeti konusunda pek çok kez savaşmış, Hive Hanlığı ile de çatışma içine girmiştir.

Onun döneminde Rusya kadar İngiltere de Orta Asya siyasetine yakından ilgi duymuş, Rusya'nın Orta Asya'da ilerleyişini durdurmak ve Buhara Hanlığı'nda nüfuz oluşturmak için iki subayı Emir Nasrullah'ı ziyaret etmiştir. Adları Albay Charles Stoddart ile Yüzbaşı Arthur Conolly olan bu iki İngiliz subayı Emir Nasrullah tarafından casuslukla suçlanmış, sonunda 17 Haziran 1842'de her ikisi de idam edilmiştir.⁹

Yerine 23 Eylül 1860 tarihinde Emir Muzafferüddin tahta geçmiştir.¹⁰ Onun iktidara gelmesinden sadece beş yıl sonra Rusya sistemli bir şekilde Türkistan'ın işgaline Hokand Hanlığı ile başlamıştır. Ne var ki Muzafferüddin Rusya'ya karşı Hokand'a yardım etmesi gerekirken bunu yapmamış, hatta Hokand Hanlığı'na arkadan saldırmıştır.

Taşkent'in düşmesinden sonra sıra Buhara Hanlığı'na gelmiş ve Ruslar Emir Muzaffer'i üst üste yenilgiye uğratarak 1868 yılında koşulsuz teslim olmaya zorlayarak bir antlaşma imzalatmışlar, böylece Buhara Hanlığı Rus himayesine girmiştir.¹¹

Rus himayesi altında Buhara Emirliği tahtına 1885 yılında Emir Abdulahad, 1910 yılında da Alim Han geçmiştir. Sovyetler 2 Eylül 1920'de emirlik yönetimine son vermişlerdir.

2. Kaynaklar

Mangıtlar dönemi üzerine çalışmalar oldukça azdır. Son dönemde bu konuda çalışan en önemli ve ilk akla gelen araştırmacılar Yuri Bregel, Anke von Kügelgen ve Ron Sela'dır. Mangit Hanedanı tarihi çalışmalarının azlığının belki de en önemli nedeni çağdaş kaynakların neredeyse tamamının el yazması halinde ve zor ulaşılır durumda olmasıdır. Ancak son dönemde nispeten artan inceleme ve araştırmalar dönemin aydınlatılması açısından sevindiricidir. Dönemin en çok dikkat çeken çağdaş kaynakları şunlardır:

2.1. Tuhfetü'l-Hanî: *Tuhfe-i Hanî* ve *Tarih-i Rahim Hanî* olarak da bilinen vakayinameyi yazan kişi, daha çok Kadı Vefa olarak bilinen Ahund Molla Muhammed Vefa b. Muhammed Zahir Kerminegi (1685–1769)'dir. Eserin ismi önsözünde geçmektedir.¹² Astrahanî Ubeydullah Han döneminde *kitapdarlık* (kütüphaneci) yapan Kadı Vefa, Muhammed Rahim Han dönemi de dâhil olmak üzere bu görevini sürdürerek saray çevresinde yer almıştır.

Müellif vakayinamede 1722–1759 yılları arasını kaleme almış (1b-309a), daha sonra vakayiname Muhammed Danyal Biy Atalık'ın emriyle Damolla Âlim Bek b. Niyaz Kulu Bek İşan

⁸ Anonim, *Zafer-Name-i Hüsrevî: Şerh-i Hükümrevâ-yi Seyyid Emir Nasrullah Bahadır Sultan bin Haydar (H. 1242–1277) Der Buhara ve Semerkand*, Tahran 1388 h.ş., ss. 79–80; Ahmed Daniş, *Traktat Ahmeda Danişa "İstoriya Mangitskoy Dinastii"*, Duşanbe 1967, s. 38.

⁹ Joseph Wolff, *Narrative of a Mission to Bokhara in the years 1843-1845, to ascertain the Fate of Colonel Stoddart and Captain Conolly*, London 1845, c: I, ss. 355-356; *The Times*, Tuesday, August 22, 1843, pg 5, issue 18381, col: E.

¹⁰ Daniş, 1967, s. 40.

¹¹ Seymour Becker, *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924*, London, New York 2004, ss. 32-33.

¹² N. D. Mikluho-Maklay, *Opisanie Tacikskih i Persidskih Rukopisey Instituta Vostokovedeniya*, Moskova 1975, s. 308.

Nesefî tarafından devam ettirilerek olaylar 1782 (bazı nüshalarda 1182/1768–1769) yılına kadar getirilmiştir (310b-347a). Bilinen yirmi bir kopyası olan çalışma 1745 yılında yazılmaya başlanmış ve Mangıt Hanedanı'nın ilk yöneticisi Muhammed Rahim Han (1757–1759) ile Emir Danyal Atalık (1759–1785) döneminin son üç yılı harici Mâverâünnehr'de ortaya çıkan gelişmelere hasredilmiştir. Eserdeki hadiseler Recep Sultan'ın Semerkand'da tahta çıkmasıyla başlamaktadır.¹³ Kerminegi'nin yazdığı kısım Muhammed Rahim'in ölüm tarihini içeren bir kronogramla sona ermektedir.

Ebu'l-Feyz Han'ın tahta geçmesinden sora hanlığın içine düştüğü keşmekeş, soyluların Recep Han'ı Semerkand'da tahta çıkarmaları, Kazakların hanlığı yedi yıl müddetince yağmalamaları, Nadir Şah'ın hanlığı ele geçirmesi, Muhammed Rahim'in bu süreçteki durumu, onun hanlık tahtını ele geçirme girişimi ve yeni bir hanedanın ülkede iktidar olma süreci, onun ve halefi Danyal Atalık'ın hanlıkta iktidarlarını güçlendirme siyaseti ve isyan eden Şehrîsebz ve Hisar gibi şehirlerin hâkimleriyle mücadeleleri, ayrıca Hokand, Kaşgar ve Hive hanlıklarıyla ilişkiler eserde yer almıştır.¹⁴ Vakayinamede belki de en ilginç anlatımlardan biri Muhammed Rahim Han'ın taç giyme törenidir. Bu olay bütün ayrıntısıyla eserde ortaya konulmuş ve bu kısım (MS. No. C 525, fol. 253b-260b) Ron Sela tarafından da doktora tezinde İngilizceye tercüme edilmiştir.¹⁵

2.2. Mecmuu'l-Erkam: Buhara Emiri Şah Murad döneminde 1212/1798 yılında Ahund Molla Muhammed Badi Divan b. Molla Şihabeddin tarafından yazılan bir yönetim referans kitabıdır. Çalışmaya 1215/1800–1801 yılında *tezvil* kısmı eklenmiştir.

Eserin önemi diğer vakayinameler gibi doğrudan siyasi meseleler ile ilgilenmek yerine Buhara Emirliği'nin yönetim sistemine odaklanmasından ileri gelir. Çalışma emirliğin bir nevi yönetim el kitabı gibi telakki olunabilir. İçinde Buhara Emirliği'nde görev yapan *koşbegi*, *atalık* ve *daruga* gibi pek çok üst düzey devlet memuriyeti hakkında bilginin yanı sıra, eyalet yönetimi, toprakların idari yapılanmaya göre bölünmesi gibi değerli malumat mevcuttur. Eserin faksimile ve Rusça neşri 1981 yılında A. B. Vildanova tarafından yapılmıştır.¹⁶ Bu çalışma ayrıca Yuri Bregel tarafından bir eserinde ayrıntılı olarak incelenmiştir.¹⁷

2.3. Tâcu't-Tevârih: Vakayiname Muhammed Şerif b. Muhammed Naki tarafından kaleme alınmıştır. Emir Haydar'ın emri üzerine 1800 yılında yazılan vakayinamenin orijinali bilinmemekle birlikte altı nüshası koleksiyonlarda mevcuttur. Eser Astrahanî Hanedanı'nı bir bütün olarak ele aldığı gibi Mangıt Hanedanı'nı da Emir Haydar döneminin başlangıcına kadar hikâye etmektedir.¹⁸

Bu hanedan tarihi için yazılan vakayinamelerden en kapsamlısı olarak kabul edebileceğimiz *Tâcu't-Tevârih* bir önsöz, üç giriş, *makale* ismi verilen iki bölüm ve bir de sonuç kısmından oluşması planlanmıştır. Birinci girişte, Muhammed Şerif, Emir Haydar'ın anne tarafından atalarının şeceresini çıkararak onun soyunu Cengiz Han ve Hz. Muhammed'e dayandırmış, sonra da Şibanî II. Abdullah Han döneminden itibaren onun atalarını hikâye etmiştir. İkinci girişte müellif, Emir Haydar'ın baba tarafından şeceresini ortaya koymuş ve Nadir Şah'ın Türkistan seferini ayrıntılı tasvir ederek Muhammed Danyal Biy dönemine kadar gelmiştir. Üçüncü girişte, ne var ki, olması planlanan Şah Murad dönemi de ikinci girişe kaydırılmıştır. Birinci

¹³ Ç. A. Stori, *Persidskaya Literatura: Bio-Bibliografiçeskiy Obzor*, c: II, Moskova 1972, ss. 1150-1151.

¹⁴ B. A. Ahmedov, *İstoriko-Geografiçeskaya Literatura Sredney Azii XVI-XVIII vv., (Pismenne Pamyatniki)*, Taşkent 1985, ss. 115–117.

¹⁵ Sela, 2004, ss. 46–63.

¹⁶ Mirza Badi Divan, *Mecmuu'l-Erkam*, Moskova 1981.

¹⁷ Yuri Bregel, *The Administration of Bukhara Under the Manghits and Some Tashkent Manuscripts*, Bloomington 2000.

¹⁸ Stori, c: II, 1972, ss. 1152–1153.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

bölümde Emir Haydar'ın çocukluk ve gençlik yılları üzerinde durulmuş, ikinci bölümde de Emir Haydar'ın tahta çıkış töreni etraflıca tasvir edilmiştir.¹⁹ Ancak bu bölümün son kısmı ile sonuç kısmı nüshalarda eksiktir.

2.4.Tarih-i Selâtn-i Mangitiye, Özbekiye ve Astrahanîye: Eser XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde kaleme alınmış olup müellifi muhtemelen Mangıt Hanedanı üyelerinden Mir Hüseyin b. Emir Haydar'dır. Emir Haydar'dan sonra kısa süreliğine hükümdarlık da yapan müverrihin eseri daha çok derleme niteliğindedir. Vakayiname üç bölümden mürekkep olup birinci bölümde Altın Orda idaresinde yaşayan Mangıt Kabilesi tarihini 1612 yılına kadar hikâye etmektedir (1a-63a). İkinci bölümde Şibanî Hanedanı'nı eserinde konu edinen (64a-102b) Mir Hüseyin, üçüncü bölümü (102b-144a) Astrahanî Hanedanı'na hasretmiş ve olayları son Astrahanî hükümdarı olan Ubeydullah Han (1748–1756) dönemine kadar getirmiştir.²⁰ Vakayiname derleme olmasına rağmen, pek çok kaynaktan olmayan değerli bilgiler ihtiva etmesi açısından araştırmacılar için önemlidir.

2.5. Ahvâlât-ı Memâlikhâ ve Pâdişâhân ki ez Sene-i 1160 der Memleket-i Horasan ve Ba'di Hindistan ez Afgan ve Gayruh ve Memâlik-i Tûrân-Zemin Pâdişâh Bûde-end ve'l-Vakt Hestend: Her ne kadar Buhara Emirliği sınırları içinde kaleme alınmasa da emirlik tarihi açısından araştırmacılar için vazgeçilmez bir kaynak durumundadır. Yazarı Mir Abdülkerim Buharî'dir. O muhtemelen Buharalı bir seyyid aileye mensuptur ve mahlas olarak da *Nedim* ismini kullanmıştır. 1807'de İstanbul'a gelmiş, iki kez Orta Asya'ya gitmesine rağmen İstanbul'da yaşamaya devam etmiş ve hatta burada evlenmiştir. 1830'dan sonra da vefat etmiştir.²¹

Aslında eserin bir ismi yoktur. 1876'da eseri Fransızca'ya çeviren Charles Schefer ona şu ismi vermiştir: *Histoire de l'Asie Centrale par Mir Abdoul Kerim Boukhary-Afghanistan, Boukhara, Khiva, Khokand, depuis les dernières, années du régné de Nadir Chah, 1153, jusqu'en 1233 de l'hégire 1740–1818 a. D.* Mir Abdülkerim eseri 1233 (1817–1818) yılında tören düzenlemelerinden sorumlu devlet görevlisi Arif Bey'in isteği üzerine İstanbul'da derlemiştir. Charles Schefer esere yazdığı önsözde XVIII. yüzyıl Orta Asya tarihi konusunda kaynakların çok az olması nedeniyle bu vakayinameyi tercüme ettiğini yazmaktadır.²²

Buharî, Horasan, Mâverâünnehr, Harezmi, Hokand ile Keşmir ve Tibet olmak üzere çok geniş bir alanı eserinde işlemiş ve başlangıç olarak da 1747 yılını benimsemiştir. Çünkü bu yılda (1160/1747) Ahmed Şah Durrani Kabil'de tahta çıkmış, İran hükümdarı Nadir Şah öldürülmüş ve Mangıt Muhammed Rahim Han Buhara Hükümeti'ni devralmıştır.²³ Bu ülkelerin tarihini 1818 yılına kadar anlatan Mir Abdülkerim Buharî eserinde araştırmacılar için zengin malzeme sunmuştur.

2.6. Tevârih (Tarih-i Manzum): Buhara'ya yakın Candar köyünde 1753 ile 1758 yılları arasındaki bir zaman diliminde doğan müellif Mirza Muhammed Sadık Münşi Candarî, Şah Murad ile Emir Haydar dönemlerinde münşilik vazifesi yapmıştır. H. 1235 (M. 1819–1820) yılında da Buhara'da vefat etmiştir. Onun *Tevârih* veya *Tarih-i Manzum* isimli eserinden başka çalışmaları da mevcuttur. Bunlardan biri olan ve 1785 yılında kaleme aldığı *Dehme-i Şâhân* isimli eserinde Astrahanî hükümdarlarından Subhan-Kulu Han döneminden son hükümdar Ubeydullah Han

¹⁹ Anke von Kügelgen, *Die Legitimierung der mittelasiatischen Mangitendynastie in den Werken ihrer Historiker (18.-19. Jahrhundert)*, İstanbul 2002, ss. 113–114; D. Yu Yusupova ve R. P. Celilova, *Sobranie Vostoçnih Rukopisey Akademi Nauk Respubliki Uzbekistan: İstoriya*, Taşkent 1998, ss. 189–190.

²⁰ Ahmedov, 1985, s. 136.

²¹ Mir Abdoul Kerim Boukhary, *Histoire de L'Asie Centrale (Afghanistan, Boukhara, Khiva and Khoqand)*, Paris 1876, s. III.

²² Boukhary, 1876, s. I.

²³ Kügelgen, 2002, s. 128.

dönemine kadar meydana gelen olayları hicvederek tasvir eder. Diğer bir çalışmasının ismi ise *Fütuhât-ı Emir Şah Murad Der İran*'dir. Bu eserde Şah Murad'ın H. 1204 (M. 1789–1790) yılında düzenlediği Merv seferi ve onun Afgan hükümdarı Timur Şah ile mücadelesi ele alınmıştır.²⁴

Kronogramlarla zenginleştirilen *Tarih-i Manzum* aslında adından anlaşılacağı üzere manzum bir eserdir. Müverrihin ölmeden önce yazdığı son eseri olup yazılış tarihi 1819'dur. Kendi dönemine kadar Mangıt Hanedanı'nın tarihini bir bütün olarak ele alma niyetinde olmayan Mirza Sadık Münşi, ana tema olarak sadece Şah Murad dönemine odaklanmıştır. Ancak zaman zaman Emir Haydar'dan da söz etmiştir.²⁵

2.7. Tarih-i Emir Haydar: Farsça kaleme alınan vakayiname iki yazarlıdır: Molla İbadullah ve Molla Muhammed Şerif. Bu müelliflerin *Tarih-i Emir Haydar*'dan başka Şah Murad (1785–1800) ve Emir Haydar dönemlerini işleyen *Multakatu't-Tevârih* isimli başka bir çalışmaları daha vardır. Bu çalışmalarında vakanüvisler Şah Murad ve Emir Haydar dönemlerini tasvir etmişlerdir.

Yazılış tarihi bilinmeyen *Tarih-i Emir Haydar* isimli vakayinamede ana tema Emir Haydar dönemi olup çalışma her biri *destan* olarak isimlendirilen 81 bölümden mürekkeptir. Esere Buhara tarihi ile başlanıp Astrahanîler dönemiyle devam edilerek Nadir Şah'tan söz edilmiştir. Sonra Mangıtlar dönemine geçilerek ilk Mangıt hükümdarlarının dönemi tasvir edilmiştir. Yedinci bölümden itibaren Emir Haydar'dan bahsedilmeye başlanmıştır. Onun şeceresi, doğumu, gençliği ve müteakip hayatı 6 Ekim 1826'daki ölümüne kadar devam ettirilmiştir.²⁶ Vakayinamenin ikinci cildi (*defter*) ise Emir Nasrullah (1827–1860) dönemi olaylarına ayrılmıştır.

P. P. İvanov vakayinameden geniş çaplı yararlanarak Buhara Emirliği'nde 1821-1825 yılları arasında meydana gelen Hitay-Kıpçak Kabilesi'nin isyanını eserine konu edinmiştir.²⁷ *Tarih-i Emir Haydar*'ın, özellikle 70, 71, 72, 73, 77, 78 ve 79. bölümleri İvanov'un çalışmasına kaynaklık teşkil etmiştir.

2.8. Gülşen-i Mülûk: Çalışmanın müellifi Muhammed Yakup Buharî, Mangıtlar dönemi hükümdarlarından Muhammed Danyal Biy Atalık'ın on ikinci oğludur. Ancak onun hakkında kaynaklarda pek bilgi yoktur. Dolayısıyla onun doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. 1770'li yıllarda doğup 1830'lu yıllarda vefat ettiği tahmin edilmektedir.²⁸ Hatta eserinde hükümdar çocuklarından bahseden Mir Abdülkerim Buharî, Muhammed Danyal Atalık'ın çocuklarını sıralarken onun ismini vermez.²⁹ Kaynaklarda ondan söz edilmemesinin belki de en önemli sebebi onun siyasete aktif olarak katılmayıdır. Çünkü pek çok şehzade ya taht kavgaları ile ya da isyancılarla işbirliği yaparak kendilerinden bir şekilde söz ettirmiştir. Ancak onun muhtemelen sade bir hayatı tercih etmesi, hakkında ayrıntılı bilgi edinmemize engel olmuştur.

Onun en önemli çalışmaları *Gülşen-i Mülûk* ve *Risale*'dir. Muhammed Yakup, *Gülşen-i Mülûk*'u H. 1240 (M: 1824–1825) yılında yazmaya başlamış ve yazım süreci H. 1246 (M. 1830–1831) yılına değin devam etmiştir. Müverrih, ana konusu Mangıt Hanedanı'ndan bahsetmeden önce Türklerin ve Moğolların tarihine değinmiştir. Türk-Moğol İmparatorluğu, Timurlular, Şibanîler (127a) ve Astrahanîler (137a) nispeten ayrıntılı anlatılmasına rağmen diğer hanedan ve devletler bahsi oldukça kısıtlı tutulmuştur.³⁰ Eserin asıl değeri Mangıt Hanedanı dönemi (157a-

²⁴ Stori, c: II, 1972, ss. 1156–1159.

²⁵ Kügelgen, 2002, ss. 123–127.

²⁶ Stori, c: II, 1972, s. 1160; Yusupova-Celilova, 1998, s. 246.

²⁷ P. P. İvanov, *Vostanie Hitay-Kıpçakov v Buharskom Hanstve 1821-1825 gg.*, Moskova 1937.

²⁸ Mikluho-Maklay, 1975, s. 313.

²⁹ Boukhary, 1876, ss. 120-121.

³⁰ Kügelgen, 2002, ss. 152–153.

192b) ile ilgili olan kısımdır. Müellif XVIII. yüzyılın son çeyreği ile XIX. yüzyılın ilk otuz yılını içine alan devri oldukça ayrıntılı işlemiştir. Eser Emir Nasrullah dönemine kadar gelmektedir.

2.9. Risale: Muhammed Yakup Buhârî b. Emir Danyal Atalık'ın ikinci eseri olan *Risale*'yi H. 1244 (1828–1829) yılında yazmaya başlamış ve H. 1246 (M. 1830–1831) yılında da tamamlamıştır.³¹ Olaylar 1747'den başlatılarak yazıldığı döneme kadar getirilmiştir. Eserde Mangıtların kökeni ayrıntılı olarak ele alınmıştır. *Gülşen-i Mülûk*'ta yaptığı gibi Muhammed Yakup eserine önce tarihçinin görevi ve tarihin faydalarından bahsederek başlamıştır. Sonra Mangıt hükümdarlarının atalarından söz etmiş ve Muhammed Rahim Han'ın iktidarı ele geçişine kadar olayları devam ettirmiştir. İlk Mangıtlı yöneticinin dönemini tasvir ettikten sonra Muhammed Danyal Biy Atalık dönemine geçmiş ve bu dönemi nispeten geniş izah etmiştir. Ondan sonra Şah Murad ve Emir Haydar dönemlerini eserinde tavsif eden Muhammed Yakup, Emir Hüseyin ve Emir Ömer dönemlerine de kısaca değinmiştir. Bu iki Mangıt hükümdarının döneminden sonra Emir Nasrullah dönemi bahsine geçen Muhammed Yakup, bu hükümdarın yöneticiliğinin ikinci yılına kadar olayları getirmiştir. Mangıt hükümdarları bahsinden sonra Ura-Tübe ve Cizak şehirleri hâkimi Atalık Bik ile Şehrisebz'de yaşayan Keneges Kabilesi'nden söz etmiştir. Bundan sonra tekrar Mangıt Hanedanı'nın ilk dört hükümdarını hikâyeye eden vakanüvis, onların dönemlerini ayrıntılı ele almıştır.³² Eserin sonuç kısmı yazılmamış görünmektedir.

2.10. Zikr-i Tadâd-ı Pâdişâhân-ı Özbek: Aslında eserin içinde müellifinin esas ismi yoktur. Sadece iki yerde (158a-158b, 176a) müstear ismini belirtmiştir: Muin. Vakayinamenin bilinen üç nüshasının isimleri de aslında farklı farklıdır ve Kügelgen'in belirttiğine göre aynı eserin nüshaları olup olmadığı net değildir.³³ Taşkent nüshası *Zikr-i Tadâd-ı Pâdişâhân-ı Özbek* başlığını taşırken, Duşanbe nüshası *Tarih-i Evâil ve Evâhir*, St. Petersburg nüshası ise *Teeddüd-i Pâdişâhân-ı Özbek* başlığını taşımaktadır.

Vakayiname bir dünya tarihi niteliğinde olup tarihî olayların anlatımına Hz. Âdem'den itibaren başlanmıştır. Sonra diğer peygamberler hakkında bilgi veren Muin, Hz. Muhammed ve Dört Halife dönemiyle eserine devam etmiştir. Müteakiben Cengiz Han evladı ile Timurlular bahsine geçen müellif, sonraki bölümde Şibanîler ve Astrahanîlerden söz etmiştir. Eserin esas değeri, bundan sonra başlayan Mangıt Hanedanı bahsidir. Bu hanedan hükümdarlarından Muhammed Rahim, Danyal Atalık, Şah Murad ve Emir Haydar ayrıntılı ele alınmıştır. Çalışma Emir Nasrullah'ın tahta geçişi ile sona ermektedir.³⁴

Vakayiname neredeyse tamamen siyasi tarihe odaklanmıştır. Muin, Şibanîler ile Astrahanîleri hikâyeye ederken, hükümdarların tahta geçiş ve tahttan iniş tarihlerini, hükümdarlık sürelerini ve pek bilinmeyen bazı olayların tarihlerini vermesi açısından eserinin önemini artırmıştır. Çalışmanın diğer bir ilginç yanı Şibanî ile Astrahanî hükümdarlarından söz ederken iki ayrı hanedan üyelerinden değil de sanki tek hanedan üyelerinden söz eder gibi onları tasvir etmesidir. Muhammed Rahim Han'a ise Mangıt Hanedanı'nın kurucusu ve ilk yöneticisi sıfatıyla ayrı bir önem vermiştir.³⁵ Belki de en ayrıntılı bahis Emir Haydar'ın hükümdarlığı dönemine ayrılmıştır. Burada onun özellikle Hive hanı Muhammed Rahim Han ile mücadeleleri dikkat çekicidir.

2.11. Mehâzinu't-Takvâ fî Tarih-i Buhara: H. 1200 (M. 1785–1786) yılında doğan müverrihin ismi Mir Hüseyin b. Şah Murad'dır. Mîrî olarak da adlandırılan yazar Buhara emiri Şah Murad'ın oğludur. On yaşından itibaren babası ile birlikte seferlere iştirak eden Mîrî bir müddet

³¹ Mikluho-Maklay, 1975, s. 318.

³² Kügelgen, 2002, ss. 154–155.

³³ Kügelgen, 2002, s. 145.

³⁴ Stori, c: II, 1972, ss. 1154–1155; Ahmedov, 1985, s. 134.

³⁵ Kügelgen, 2002, ss. 148–150.

sonra bazı seferlere bizzat kendisi kumanda etmiştir. Bunun yanı sıra emirlik şehirlerinde vali olarak da görev yapmıştır. Babası ölünce tahtta hak iddia etmemesine rağmen Emir Haydar tarafından sürekli gözlem altında tutulmuştur.

Eser mesnevi tarzında yazılmıştır. Uzun tutulan giriş kısmında ilk halife Ebubekir'den Şeyh Kulabi'ye kadar Nakşibendî şeyhleri hikâye edilmiştir. Sonra müellifin babası Şah Murad'ın tarikata intisabı ve hocalarından söz edilmiştir. Bundan sonra Şah Murad'ın, babası Muhammed Danyal Biy Atalık'tan tahtı devralmasından bahseden Mirî, sonraki sayfaları yeni hükümdarın atalarına ayırmıştır. Müteakiben Danyal Atalık dönemini tasvir eden müellif, daha sonra Şah Murad dönemi olaylarına yer vermiştir. Şah Murad'ın ölümünden sonra meydana gelen olaylardan da bahseden Mirî, son olarak bazı akrabalarından söz etmiştir.³⁶

2.12. Tarih-i Humûlî: Vakayinamede yazarın ismi şu şekilde geçmektedir: El-Humûlî b. Es-Sûfî Muhammed Nogay et-Türkî es-Semerkandî eş-Şavdârî el-Urgûfî el-Kadî. Onun lakabı ise Ebu'l-Fuzulî'dir. Ayrıca Cuma günü doğduğundan Cumakulu olarak da maruftur. H. 1190 (M. 1776–1777) yılında doğan Humûlî, H. 1205 yılında medrese eğitimine başlamış, daha sonra da medresede hoca olmuştur. Sonra da kadılık yapmıştır. Ayrıca onun sufilik yönü de vardır.

Humûlî, otobiyografik tarzda yazdığı eserine aslında bir isim vermemiştir. Vakayinameye *Tarih-i Humûlî* ismini A. A. Semenov vermiştir. Çalışmayı H. 1252 (M. 1836–1837) ile H. 1264–1265 (1847–1849) yılları arasında kaleme almıştır. Kaynak, bir giriş bir ana bölüm ve bir de sonuç kısmından oluşması planlanmasına rağmen, müellifin bu plana riayet ettiğini söylemek zordur. Belki de bunun en önemli nedeni kitabın yazımında meydana gelen uzun süreli kesintilerdir. Vakayiname Nadir Şah'ın Türkistan'ı işgal ettiği 1740 yılından Emir Nasrullah döneminin ilk yıllarına kadar olayları oldukça ayrıntılı ele almıştır. Mesela Şah Murad'ın Merv halkını Buhara'ya göç ettirmesi, onun Afgan hükümdarıyla yaptığı savaş ve barış, Emir Haydar'ın seferleri, zaferleri ve yenilgileri gibi konular çalışmanın sayfaları arasında yer almıştır.³⁷

2.13. Tarih-i Buhara, Hokand ve Kaşgar (Der Şerh-i Hükümrân-i Emir Mir Haydar Der Buhara, Muhammed Ali Han Der Hokand ve Cihangir Hoca Der Kaşgar): Vakayinameyi kaleme alan Mirza Şems Buharayî, 1804 yılında doğmuştur. Önce Emir Hüseyin b. Emir Haydar'ın maiyetine giren Buharayî, sonra Emir Haydar'ın diğer oğlu Emir Ömer'in hizmetine girmiştir. Emir Ömer tahttan indirilince bir müddet Emir Nasrullah'a tabi olan müverrih, ne var ki uzun süre Buhara'da kalmayarak Hokand'a gitmiştir. Bir yandan ticaretle de meşgul olan Mirza Şems Buharayî çeşitli şehirlerde bulunmuş ve sonunda Orenburg'a yerleşerek eserini de burada kaleme almıştır. Onun bu vakayinameyi yazmasında V. V. Grigorev etkin olmuştur. 1861'de, Grigorev, Kazan'da Emir Haydar, Emir Hüseyin ve Emir Ömer ile Kaşgar hükümdarlarına ithaf edilmiş olan bu eseri basmış, ayrıca dipnotlandırarak Rusçaya çevirmiştir.³⁸ Eser ayrıca Ayine-i Miras Yayınları tarafından Tahran'da 1998 yılında Rusça neşrinin Farsça tercümesi olarak yayımlanmıştır.³⁹

Vakayiname adından anlaşılacağı üzere dönemin Buhara, Hokand ve Kaşgar tarihi araştırmaları açısından önemli bir kaynaktır. Farsça tercümesini incelediğimiz eserde Buhara Hanlığı bahsi, Emir Haydar'ın tahta geçişi ile başlamaktadır.⁴⁰ Ancak daha sonra müellif kronolojik olarak geriye giderek Şah Murad ve Ebu'l-Feyz Han'dan bahsetmiştir. Vakayinamede dikkat çeken en ilginç ayrıntılardan biri Emir Haydar'ın Semerkand ve Merv'de valilik yapan kardeşleri ile düştüğü ihtilaflardır. Her ne kadar ayrıntılı ele alınmasa da, ülke içindeki asiler ile dış düşmanlar

³⁶ Kügelgen, 2002, ss. 139–143.

³⁷ Kügelgen, 2002, ss. 163–167.

³⁸ O Niekotorih sobitiyah v Buharie, Hokandie i Kaşgarie, Zapiski Mirzi-Şemsa Buhari, Kazan 1861.

³⁹ Mirza Şems Buharayî, *Tarih-i Buhara, Hokand ve Kaşgar (der Şerh-i Hükümrân-ı Emir Mir Haydar der Buhara, Muhammed Ali Han der Hokand ve Cihangir Hoca der Kaşgar)*, Tahran 1377 h.ş.

⁴⁰ Buharayî, 1377, s. 67.

hakkında da bilgiler mevcuttur. Muhtemelen maiyetlerinde olması hasebiyle Emir Hüseyin ve Emir Ömer hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Mâverâünnehr'deki siyasi olayların tasviri hükümdarlığın Nasrullah'a geçişi ile sona ermektedir. Siyasi olayların yanı sıra Karşı, Şehrisebz, Çarcuy ve Merv gibi bazı şehirler hakkında bilgi de vardır. Hokand bahsi Muhammed Ali Han dönemine hasredilmiştir. Kaşgar kısmında ise Cihangir Hoca dönemi olayları ele alınmıştır.

2.14. Feth-Name-yi Sultanî: Vakayiname Mir Âlim Buharî tarafından kaleme alınmıştır. Müellif Huzar hâkimi Muhammed Âlim Bek'in münşiliğini yapmıştır. Bu görevdeyken hâkim kendisinden Emir Nasrullah Han dönemini yazmasını istemiş, böylece eserin yazılma süreci başlamıştır.

Feth-Name-yi Sultanî, bir giriş ile 29 bölümden mürekkeptir. Ana tema Buhara emiri Nasrullah'ın tahta varis tayin edilmesinden hükümdarlığının ilk yıllarına kadar meydana gelen olaylar olsa da, Şah Murad ve Emir Haydar dönemleri de eserde yer almıştır.⁴¹ Ancak anlatılan olayların tarihleri eserde pek yoktur.

2.15. Zafernâme-i Hüsrevî: Vakayinamenin müellifi bilinmemektedir. 1279/1862–1863 yılında kaleme alınan eser, 1989 yılında 53 sayfa önsöz ve faksimile baskısı ile Duşanbe'de,⁴² 1999 yılında Menuçehr Setudeh tarafından Tahran'da yayımlanmıştır.⁴³

Tahran baskısı incelendiğinde onun 27 bölümden oluştuğu ve toplam 263 sayfa olduğu görülmektedir. Vakayinamenin ilk bölümleri Buhara ve Hokand hanlıkları arasındaki savaşlar ile Hokand, Hocend, Ura-Tübe, Cizak, Yam ve Zamin üzerine düzenlenen seferlerden söz etmektedir. Eserin sonraki bölümleri ise Ceyhun'un sol kıyısında bulunan Belh, Akça, Endhuy, Kunduz, Hulm, Bedeşan ve Mezar-ı Şerif hakkındadır. Afganistan hükümdarı Dost Muhammed Han'ın bölgeyi işgal çalışmaları ve Afganların İngilizlerle savaşları (1838–1842) hakkında bilgiler bulunmaktadır. Ayrıntılı olarak Şehr-i Sebz vilayetinde Keneges hâkimlerinin Buhara'daki Mangit emirleriyle mücadeleleri, Buhara'nın Hive ve İran'daki Kaçarlar ile olan irtibatları ve bu ülkelerin Türkmen Teke, Sarık ve Salor boylarının yaşadıkları Merv ve Serahs'a hâkim olabilmek için aralarındaki çatışmaları da kitabın içerdiği konular arasındadır.

Zafername, XIX. yüzyılın ilk yarısında Buhara Emirliği ile Hokand Hanlığı arasındaki münasebetleri anlatan en değerli ve güvenilir kaynaklardan biridir. Bu devletlerin Ura-Tübe, Cizak, Yam, Zamin ve diğer sınır bölgelerin hâkimiyeti için çabalamaları, bu şehirlerin halkının Hokand ve Buhara hükümetlerinin saldırılarına direnmeleri, Buhara emirinin Hokand'a saldırısı, karşılıklı elçilerin gelip gitmesi, antlaşmalar ve benzeri bilgiler kitabın sayfalarında yer almıştır.

2.16. Risale-i Ahmed Daniş: Tarih-i Selâtin-i Mangitiyye: Kaynağın yazarı Ahmed Mahdum Daniş 1827–1897 yılları arasında yaşamıştır ve Ahmed-i Kelle olarak da maruftur.⁴⁴ Başarılı bir eğitim hayatı geçirmese de Emir Nasrullah'ın dikkatini çeken Daniş, onun hizmetine girmiştir. Sarayda bulunduğu dönemde hemen hemen bütün üst düzey yöneticileri yakından tanıma imkânı bulan müverrih, bir yandan da tarih ve astronomi çalışmalarına kendisini hasretmiştir. Emir Nasrullah döneminde 1857'de, Emir Muzaffer döneminde de 1869 ve 1874 yıllarında St. Petersburg'a gönderilen Ahmed Daniş, Rusya gibi büyük bir devleti yakından tanıma fırsatı

⁴¹ Stori, c: II, 1972, s. 1164.

⁴² Anonim, *Zafer-Name-yi Hüsrevî*, Duşanbe 1989.

⁴³ Anonim, *Zafer-Name-i Hüsrevî: Şerh-i Hükümrevâ-yi Seyyid Emir Nasrullah Bahadır Sultan bin Haydar (H. 1242–1277) Der Buhara ve Semerkand*, Tahran 1377 h.ş.

⁴⁴ Ona Ahmed-i Kelle denilmesinin nedeni büyük bir başa sahip olmasının yanı sıra zekâ kıvraklığına ve zengin bilgi birikimine sahip olmasıdır. Bkz., L. M. Epifanova, *Rukopisnie Istočniki İnstituta Vostokovedeniya Akademi Nauk UzSSR Po İstorii Sredney Azii Perioda Prisoedineniya K Rossii (Buhara)*, Taşkent 1965, s. 9.

bulmuş, hatta son gidişinde İmparator II. Aleksander ile bizzat görüşmüştür.⁴⁵ Rusya'da edindiği izlenimler neticesinde yaşadığı ülkenin geri kalmışlığını ve yozlaşmışlığını fark etmiş; döndüğünde Emir Muzafferüddin'e birtakım reform projeleri önermiştir. Ancak onun önerileri ve reform planları hükümdar tarafından kabul görmediği gibi, Ahmed Daniş taşrada görevlendirilerek merkezden bir nevi sürülmüştür. Başkente ancak emir öldükten sonra dönebilmiştir.

Buhara Emirliği'nin son döneminin en önemli simalarından biri olan Ahmed Daniş'in aslında pek çok çalışması mevcuttur. Onun belki *Risale*'den de önemli eseri 1875'ten 1882'ye kadar yazdığı *Nevâdiru'l-Vekai*'dir. Eserin bizzat müellif tarafından kaleme alınmış üç nüshası vardır. Bu eser o dönemi çalışan araştırmacılar için vazgeçilmez bir kaynaktır. Çalışmanın bazı kısımlarını ihtiva eden bir kitap 1957'de Duşanbe'de basılmış, sonra bu parçalar 1960 yılında *Puteşestvie iz Bukhari v Peterburg* başlığı ile Rusçaya çevrilerek yayımlanmıştır. 1964 yılında da kitap Özbekçeye tercüme edilmiştir.

1895–1897 yıllarında yazdığı ve 1967 yılında da I. A. Neçefova tarafından Duşanbe'de Rusça tercümesi yayımlanan *Risale-i Ahmed Daniş: Tarih-i Selâtin-i Mangıtiyye* adlı eser, müellifin diğer önemli bir çalışmasıdır. Eser Emir Danyal'dan Emir Abdulahad'a kadar Buhara Hanlığı hükümdarlarını içerir. Ancak müverrih ana konu olarak, Emir Muzaffer dönemi ile Emir Abdulahad döneminin ilk yılları olaylarına yoğunlaşmıştır. Ahmed Daniş'in eserini önem ve hacim açısından iki kısma ayırabiliriz. Daha kısa olan ilk kısımda duyduğu veya yazılı kaynaklardan öğrendiği bilgileri eserinde işlemiştir. Eserin 1967 yılı Duşanbe baskısında s. 27'den itibaren Emir Danyal döneminde çıkan isyanlar bu isyanların bastırılması, s. 35'ten itibaren Emir Haydar döneminde meydana gelen olaylar, s. 37'den itibaren Emir Haydar'ın ölümü ile Emir Hüseyin ve Emir Ömer dönemleri, s. 38'den itibaren Emir Nasrullah dönemi ele alınmıştır. İkinci kısım ise tarihsel kaynak açısından daha önemlidir. Çünkü bu bölümdeki olaylara müellif bizzat şahit olmuştur. S. 40'dan itibaren Emir Muzafferüddin dönemi, s. 112'den itibaren de Emir Abdulahad dönemi başlar. Bu bölümde bahsi geçen en önemli olaylar arasında olmak üzere, mesela, Rusya'nın Orta Asya üzerine düzenlediği askerî seferler ile Cizak ve Semerkand'ın işgalini eserinde ayrıntılı ele almıştır.

Vakayinamede XIX. yüzyılın ikinci yarısında Buhara Hanlığı'ndaki sosyal olaylardan da bahis vardır. Bunun yanı sıra hanlıkta yönetim anlayışı ve uygulamaları da zaman zaman eleştiriye tabi tutulmuştur.

2.17. Tuhfe-i Şâhi: 1254/1838–1839 yılında Kermine şehrinin 40 km kuzeyinde yer alan Bustan'da dünyaya gelen çalışmanın müellifi Mirza Muhammed Abdulazim Sami Bustanî saray tarihçisidir.⁴⁶ Buhara hükümdarı Emir Muzaffer (1860–1885) döneminde devlet hizmetine girmiş olan vakanüvis, çeşitli şehirlerde valilik yapmış, sonra merkezde emirin münşilik vazifesini üstlenmiştir.⁴⁷ Hatta Rus imparatoru III. Alexander (1881-1894)'ın taç giyme törenine katılan Buhara Hanlığı elçilik heyetinde o da yer almış, hükümdarın imparatoru tebrik eden mektubunu o kaleme almıştır.⁴⁸ Devlet görevi, sonraki hükümdar Abdulahad (1885-1910) döneminde de bir süre

⁴⁵ Sarfraz Khan, *Muslim Reformist Political Thought: Revivalists, Modernists and Free Will*, London, New York 2003, ss. 56–61; Epifanova, 1965, s. 10.

⁴⁶ Emir Muzafferüddin, 1280/1863-1864 yılında Şehrisebz ve Kitap şehirlerinin valileri ile savaşırken Mirza Muhammed Abdulazim Sami Bustanî'yi *nevisende* (muharrir) olarak görevlendirmiştir. Yine Rusya Hokand Hanlığı'na saldırdığı sırada, Emir Muzafferüddin Hokand üzerine yürüdüğü müellif orduda *vekayi' nigâri* olarak hizmet etmiştir. Bkz. Mirza Abdul-Azim Sami Bustani Buharayı, *Tuhfe-i Şâhi*, Tahran 1388 h.ş., s. xiii; Epifanova, 1965, s. 23.

⁴⁷ Buharayı, 1388, s. 4.

⁴⁸ Buharayı, 1388, ss. 254-257; Epifanova, 1965, s. 23.

devam etmiş, ancak daha sonra görevinden uzaklaştırılınca Emir Muzafferüddin dönemini ayrıntılı ele alan bir çalışma kaleme almaya karar vermiştir. O, 1325/1907–1908 yılında vefat etmiştir.⁴⁹

Tuhfe-i Şahi 1319/1901 yılında yazılmıştır. Eser Buhara Emirliği'nin resmî vakayinamesidir. Müellifin ikinci eseri olan *Tarih-i Selatin-i Mangıtyye* ise resmî olmayan tarih kitabıdır. Buhara Özbek Devleti'nde XVIII. yüzyılın başından Abdulahad'ın tahta çıktığı tarihe kadar meydana gelen olayları kaleme alan Mirza Abdulazim Sami'nin eseri ana tema olarak sadece Emir Muzafferüddin'i ele almıştır ve bu kısmın içinde orijinal bilgiler mevcuttur.⁵⁰ Vakayinamenin neşre hazırlanması Nadire Celalî tarafından tamamlanmış ve kitap 2010 yılında Tahran'da basılmıştır.⁵¹

Mirza Muhammed Abdulazim Sami Bustanî eserinde kaydettiği pek çok olaya tanık olmuş birisidir. Müellif eserine tarih ve lügat ilimlerinin önemi ile gençliğinde okuduğu kitapların listesiyle başlamıştır. Sonra Buhara Hanlığı'nda Ebu'l-Feyz Han'dan kendi dönemine kadar hükümdarların tarihinin anlatıldığı bir tarih kitabının eksikliğinden söz ederek Muhammed Rahim Han'dan Emir Abdulahad'a kadar hanlık tarihini yazmaya niyeti olduğunu belirtmiştir. Ancak anlatıma Astrahanî hükümdarlarından Ubeydullah Han ve Ebu'l-Feyz Han ile başlamıştır.⁵² Ne var ki, Emir Nasrullah dönemine kadar olan ve vakayinamenin yaklaşık yarısına karşılık gelen kısım derleme niteliğindedir.

Eserin başlangıcı olan Ubeydullah Han dönemi ile alakalı olarak Sami onun Belh hâkimi ile mücadelesinden söz eder. Ebu'l-Feyz dönemi ile ilgili olarak ise hükümdarın merkezî hükümete isyan eden kabilelerle mücadelesi ve halkın çektiği sıkıntıları anlatmıştır. Yine bu dönemle bağlantılı olarak Mangıt Hanedanı'nın iktidardaki ilk temsilcisi Muhammed Rahim Han'ın babası Muhammed Biy Atalık'tan da söz etmiştir.

Sonra Nadir Şah'ın Türkistan'ı işgaline geçen Sami, Ebu'l-Feyz'in öldürülmesinden sonra Muhammed Rahim'in hanlıkta nasıl fiili yönetici olduğunu ortaya koymuştur.

Sami, Emir Muhammed Danyal Atalık (1759-1785) zamanında çıkan isyanları ve sebep olduğu sıkıntıları canlı şekilde okuyucuya aktarmıştır. Şah Murad ise eserde ideal yönetici olarak lanse edilmiştir.⁵³ Onun Merv ve Meşhed seferleri eserde tasvir edilmiştir.

Müellif, Emir Haydar devrinde hanlıktaki kabilelerin isyanının bastırılmasına ve komşu hanlıklarla mücadelelere odaklanmıştır. O, Hitay-Kıpçak kabilesinin isyanına yer vermiştir. Sonra Emir Hüseyin ile Emir Ömer'in kısa süreli iktidarlarından bahseden Sami, konuyu Emir Nasrullah dönemine getirmiştir.

Güçlü bir lider olarak tanımladığı Emir Nasrullah'ın isyanları bastırıp Ura-Tübe'den Ceyhun'a, Kunduz'dan Bedeşan'a kadar şehirleri itaati altına aldığını belirtmiştir.⁵⁴ Bundan sonra Hokand ve Hive Hanlığı ile yapılan savaşlar eserin sayfalarında yer almıştır.

Sami sayfa 154'ten itibaren Emir Muzafferüddin dönemine geçmiş ve ağdalı ifadelerle onun tahta çıkışını tasvir etmiştir. Onun devri ile ilgili ilk bahsettiği konu Şhrisebz ve Hisar gibi şehirlerin isyan hareketlerinin bastırılması, Rusya'nın Hokand Hanlığı'nı işgal süreci, daha sonra Buhara Hanlığı'nın Rus elçilerini esir alması, bunun üzerine Rusya'nın Buhara üzerine yönelmesi, ilk çatışmalar, bu çatışmaların başlaması üzerine Buhara'da mollaların ve medrese öğrencilerinin

⁴⁹ Yusupova-Celilova, 1998, s. 222. Ancak Epifanova onun 1914 yılında hala yaşadığından söz eder. Bkz. Epifanova, 1965, s. 24.

⁵⁰ Yuri Bregel, "Historiography XII: Central Asia", *EIr*, c: XII, New York 2004, s. 399.

⁵¹ Mirza Abdul-Azim Sami Bustanî Buharayı, *Tuhfe-i Şahi*, Tahran 1388 h.ş.

⁵² Buharayı, 1388, s. 6.

⁵³ Buharayı, 1388, s. 51 vd.; Epifanova, 1965, s. 29.

⁵⁴ Buharayı, 1388, s. 132; Epifanova, 1965, s. 29.

cihat ilan etme girişimleri, onların baskısı nedeniyle emirin cihat ilan etmesi, ancak Buhara ordusunun Ruslar karşısında Cizak şehri yakınlarında büyük bir yenilgi alması, Rusların Cizak'a saldırımları, sekizinci gün sonunda şehri ele geçirmeleri, sonra Rus ordusunun Semerkand'a yönelmesi, Rus seferi öncesinde Semerkand'da yaşananlar ve esir Rus elçilerinin serbest bırakılması, Ruslarla Buhara ordusu arasında yapılan Semerkand Savaşı, Rusların zaferi, Buhara ordusunun Kermine'ye çekilişi, hanedan üyelerinden Emir Muzaferüddin'in oğlu Abdülmelik Töre'nin isyanı, Buhara Hanlığı ile Rusya'nın barış antlaşması imzalaması, III. Alexander'ın taç giymesi üzerine veliaht Abdulahad başkanlığında St Petersburg'a giden elçilik heyeti içinde müellifin de yer alması, Emir Muzafferüddin ölmesi konuları ele alınmıştır.

s. 260'tan itibaren Emir Muzafferüddin'in ölümü sırasında hayatta olan on bir şehzadesinin ismi sıralanarak bunlardan en büyüğü Abdulahad'ın tahtın yeni sahibi olduğu belirtilir. Müteakiben vakayiname sona erer.

2.18. Tarih-i Selâtinî Mangıtyye: Vakayiname yine Mirza Abdulazim Sami Bustanî tarafından 1324/1906–1907 yılında kaleme alınmış olup müellifin diğer eseri *Tuhfe-i Şâhi*'deki konulara ilave olarak Emir Muzafferüddin'in yanı sıra Abdulahad dönemi olayları da eklenmiştir.

Mirza Abdulazim Sami, eserine son Astrahanî hükümdarı Ebu'l-Feyz Han (1711–1747) ile başlamış ve 1905 Rus Devrimi'ni de konuya dâhil ederek 1906 yılı olaylarıyla eserini sonlandırmıştır. Olayları ya bizzat gözlemlerine dayanarak ya da doğrudan müdahil olanların anlattıklarını dikkate alarak kaydetmiştir. Sami eserinde Mangıt Hanedanı'nın ilk temsilcisi Muhammed Rahim Han'ın tahta geçiş sürecini anlatmış, Nadir Şah'ın ölüm hadisesinden bahsetmiştir. Bundan sonra Emir Danyal (1759–1785) dönemindeki isyanlar ile Şah Murad'ın (1785–1800) Horasan ve Merv üzerine düzenlediği seferlerden söz etmiş, ondan sonra Emir Haydar (1800–1826) döneminden ayrıntılı olarak bahsetmiştir. Emir Nasrullah'tan ise sert ve zalim biri olarak söz etmektedir. Bundan sonra Emir Muzaffer'in tahta geçiş sürecini işlemiş, Semerkand Hâkimi İbrahim Pervaneci ile ilişkilerinden söz etmiş ve Hisar-ı Şadman isyanlarına değinmiştir. Daha sonra Rusya'nın Orta Asya üzerindeki ileri harekâtına geçerek Ak-Mescid ve Evliya-Ata'nın Rusya'nın kontrolüne geçişinden bahsetmiştir. Eserin Rusça çeviri neşri L. M. Epifanovoy tarafından 1962 yılında Moskova'da yapılmıştır.⁵⁵ Vakayiname son dönemde Taşkent'te de basılmıştır.⁵⁶

2.19. Keşkül-i Selimî ve Tarih-i Mütekaddimîn ve Müteahhirîn: Devrimden önceki Buhara Emirliği'nin son tarihçisi olarak kabul edebileceğimiz Muhammed Selim Bek b. Muhammed Rahim tarafından yazılmıştır. Buhara Emirliği'nin üç hükümdarı (Muzafferüddin, Abdulahad, Alim) dönemlerinde hizmet etmiş olan Muhammed Selim 1267/1850–1851 yılında Buhara'da soylu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.⁵⁷ 1287/1870–1871 yılında sonradan *divanbegi* olacak Astana Kul Biy'in hizmetine giren müverrih, 1299/1881–1882 yılında Buhara emirinin Taşkent temsilcisi olmuştur. 1885'te *emlakdarlık* vazifesi üstlenmiş, 1888-1889'da da Buhara'da *mirşeb* olmuştur. Daha sonra *toksaba*, *zekâtçı* ve çeşitli şehirlerin valiliği görevlerinde bulunmuştur.⁵⁸ Ekim İhtilali'nden sonra bir süre tutuklu kalmasına rağmen, daha sonra Sovyet kurumlarında çalışmaya başlamıştır. Tarih ilmini ve Rusçayı iyi bilen Muhammed Selim Bek Rusya'ya elçi olarak gönderilmiştir.⁵⁹ 1930 yılında Buhara'da vefat etmiştir.

⁵⁵ Mirza Abdu'l-Azim Sami, **Tarih-i Selâtin-i Mangıtyye (İstoriya Mangıtskih Gosudarey)**, Moskova 1962.

⁵⁶ Abdu'l-Azim Sami, **İstoriya Mangıtskih Gosudarey, Pravivşih v Stolitse, Blagorodnoy Buhare**, Taşkent 2010.

⁵⁷ Epifanova, 1965, ss. 44-45.

⁵⁸ Stori, c: II, 1972, ss. 1174–1175.

⁵⁹ A. B. Vil'danova, "Tsenniy İstoçnik po İstorii Buharskogo Hanstva", **Materialy po Vostoku**, Tashkent 1966, s. 112.

Muhammed Selim'in makalede ele alınacak ilk eseri *Keşkül-i Selimî ve Tarih-i Mütেকaddimîn ve Mütעהahirîn*'dir.⁶⁰ Vakayiname 1912 yılında Taşkent'te Molla Abdülkerim b. Molla Abdurrezzak tarafından basılmıştır. Eserin baş tarafı İslam öncesi ve İslam tarihinden bahsetmektedir. Sonra Cengiz Han ve oğullarından söz eden müellif, sayfa 234'ten itibaren Timur ve evladını konu edinmiştir. Sayfa 238'den itibaren Ebu'l-Hayr ve sülalesini hikâye eden müellif, sayfa 244'ün sonundan itibaren Astrahanî Hanedanı'ndan bahsetmiştir. Sayfa 257'den itibaren Mangıt Hanedanı dönemi olaylarını tasvir eden Muhammed Selim, Mir Âlim Han'ın da dönemini içine alacak şekilde bilgi vermiştir. Bundan sonra, sayfa 279'dan itibaren Rusya Devleti, Eflatun ve Sokrates gibi kişiler ile Osmanlı Devleti hakkında malumat vardır. Vakayinamedeki son mevzu Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Savaşı hakkındadır.

2.20. Tarih-i Selimî: Muhammed Selim Bek'in ikinci eseri *Tarih-i Selimî* Tacikçe olup 1339/1920 yılında tamamlanmıştır. Müellif bu eseri yazmaya Buhara Emirliği'nin son hükümdarı Alim Han (1910-1920)'ın emri üzerine başlamıştır.⁶¹ Ağdalı ifadelerden ve söz sanatlarından uzak sade bir dille kaleme alınan eser Cengiz Han'dan başlayarak, Cengiz evladı, Timurlular, Şibanîler, Astrahanîler ve Mangıtlar dönemlerini 1920 yılına kadar ele almıştır. Mangıt Hanedanı'nın özellikle son dönemi olaylarına bizzat şahit olması sebebiyle bu bölüm oldukça değerlidir. Emirlik döneminde gerçekleşen siyasi olaylar kadar devletin idari ve mali yapısı ile Rusya ile ilişkiler eserin sayfaları arasında yer almıştır.⁶²

Vakayinamenin 1b-49a sayfaları Cengiz Han'dan itibaren Orta Asya tarihini ele alıp Şibanîler ve Astrahanîler tarihinden bahseder. Sayfa 49a'dan 61b'ye kadar Mangıt Hanedanı Emir Muzafferüddin'e kadar, 61b'den 231a'ya kadar olan 169 sayfa ise müellifin bizzat şahit olduğu olayları içerir.⁶³ Yine, 115a-121b sayfaları Şirabad şehrindeki iktisadi faaliyetlere ve sulama işlerine, 124b-231a sayfalar arası Emir Âlim (1910-1920) dönemine hasredilmiştir.⁶⁴

Tarih-i Selimî, hemen hemen aynı dönemde yazılmış olan Ahmed Daniş ve Mirza Abdulazim Sami'nin genellikle siyasi olaylara odaklanan eserlerinden farklıdır. Özellikle müellifin başta *zekatçılık* olmak üzere çeşitli devlet görevlerinde bulunması onun resmî belgelere ulaşmasını kolaylaştırmış, bu da eserinde ona özellikle devlet idaresi, iktisadi ve mali meselelerde zengin malzeme sağlamıştır.⁶⁵

Buhara Emirliği'ndeki koloni yönetimi, cedit hareketinin durumu, Rusya'nın emirlik şehirlerinin Orenburg ile kurulan demir yolu ağı, emirliğin iktisadi vaziyeti, özellikle I. Dünya Savaşı'nın emirlikteki iktisadi yansımalarının izleri, Rusya'da meydana gelen Ekim Devrimi'nin Buhara'daki etkileri, emirliğin devrime tepkisi ve hatta Sovyet idaresinin Buhara Emirliği'nde kurulması gibi pek çok konunun ayrıntılarının eserde mevcut olması, XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başında Buhara Emirliği'ni çalışanlar için çalışmayı ilginç kılmaktadır.

3. Sonuç ve Değerlendirme

Buhara Hanlığı'nda hüküm süren üç hanedandan biri olan Mangıtlar dönemi tarihi araştırmaları daha çok yeni sayılabilir. Son döneme kadar bu hanedan dönemi hep ihmal edilmiş, bu dönemle ilgili bilgiler yerel vakayinameler yerine sadece seyahatnameler ve hanedanın yıkılış sürecinde ortaya çıkmış reform yanlılarının aracılığıyla elde edilmiştir. Dolayısıyla Mangıt

⁶⁰ Mirza Selim Bek, *Keşkül-i Selimî ve Tarih-i Mütেকaddimîn ve Mütעהahirîn*, ed: Molla Abdülkerim b. Molla Abdurrezzak, Taşkent, 1912.

⁶¹ Vil'danova, 1966, s. 112.

⁶² Stori, c: II, 1972, s. 1176; Yusupova-Celilova, 1998, s. 619.

⁶³ Epifanova, 1965, s. 47.

⁶⁴ N. K. Norkulov, "‘Tarih-i Selimî’ Kak İstoriçeskiy İstoçnik", *Obşestvenne Nauki v Uzbekistane*, No. 4, 1966, s. 58; Vildanova, 1966, s. 113.

⁶⁵ Vil'danova, 1966, s. 113.

Hanedanı dönemi bir çöküş, çözülüş, gerilik ve dinî fanatizm dönemi olarak algılanmıştır. Bunda Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Özbekistan'ın yakın tarihî geçmişten ziyade uzak tarihî geçmişi sahiplenmesi de muhtemelen etkin olmuştur. Şibanîler ve Astrahanîler devri daha şaşaalı ve ağdalı ifadelerle işlenirken, Mangıtlar dönemi daha sönük ifadelerle geçiştirilmiştir. Ancak Özbekistan ve Tacikistan tarihi, hatta XVIII. ve XIX. yüzyıl Türk-İslam tarihi çalışmalarında Mangıt Hanedanı devrini bilmek kanımızca göz ardı edilmemesi gereken bir husustur.

Mangıtlar dönemi vakayinameleri genelde Türk-İslam tarih yazıcılığı, özelde ise Timurlular-Şibanîler-Astrahanîler tarih yazıcılığı çizgisini takip etmiştir. Bu çerçevede eserler genel olarak Farsça-Tacikçe kaleme alınmış olup farklı içerik örgülerine sahiplerdir. Bazı vakayinameler anlatıma İslam öncesi dönem veya Cengiz Han'dan başlarken, bazıları sadece Mangıt Hanedanı devrine odaklanmıştır.

Özellikle erken dönem vakayinamelerinde temel mesele Mangıt Hanedanı hükümdarlarının meşruiyeti olmuştur. Vakanüvisler bir yandan hükümdarlarını Cengiz Han ile irtibatlandırmaya çalışırken, bir yandan da onların İslam dininin gerçek savunucuları olduklarını ifade ederek, onların soylarını Hz. Muhammed'e dayandırmaya gayret göstermişlerdir. Hatta vakayinamelerde Şah Murad gibi bazı yöneticilerine de zamanın *müceddidi* gibi bazı özel misyonlar yüklenmiştir.⁶⁶ Son dönem vakayinameleri ise özellikle Orta Asya'nın Rusya tarafından işgal süreci ile ilgili içeriden olaylara yaklaşımın ne şekilde olduğunu göstermesi bakımında ilginç ve önemli bilgiler verir. Yine vakayinamelerden elde edilebilecek en önemli bilgi alanlarından biri de devlet teşkilatı ve üst düzey devlet yöneticileri ile bunların görev ve yetkileridir.⁶⁷

Vakayinameler genel olarak toplumsal ve iktisadi yapı hakkında araştırmacılara çok az bilgi vermektedir. Bu çerçevede mesela hanlıktaki etnik çeşitlilikten kaynaklar kesinlikle bahsetmez. Hâlbuki bilindiği kadarıyla hanlıkta Özbeklerin yanı sıra Tacikler, İran'dan gelen veya köle olarak satılan İranlılar ile Türkçe konuşan İranlılar, Araplar, Çingeneler, Lezgiler, Afganlar, Yahudiler, Ruslar ve Ermeniler de yaşamaktaydı. Ancak vakayinamelerde konu sadece Özbek kabileleri etrafında gelişmektedir.

Mangıtlar dönemi vakayinameleri daha fazla incelendikçe Türkistan tarihinin bir devri daha ayrıntılı olarak ortaya konulabileceği gibi onun Türk İslam tarihi içindeki yeri de daha iyi anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

AHMEDOV, B. A., *İstoriko-Geografiçeskaya Literatura Sredney Azii XVI-XVIII vv., (Pismenne Pamyatniki)*, Taşkent: İzdatel'stvo "FAN" Uzbekskoy SSR, 1985.

Anonim, *Zafar-nama-yi Husrevi*, podgotovka faksimilnogo teksta, vvedenie, ukazateli i annotirovanoe oglavlenie Ismaila Rahmetova; otvetstvennyy redaktor D. S. Saidmuradov, Duşanbe: Izd-vo "Donish", 1989.

⁶⁶ Mangıtlar dönemi çağdaş kaynaklardan Humuli, Şah Murad'a böyle bir misyon yüklemiştir. O Mangıt kabilesi ile Hz. Muhammed'in kabilesi Ben-i Haşim arasında bir bağlantı kurmuştur. Onun ifadesine göre, Allah dünya hükümdarlığı için Yafes ailesinden Özbek Kabilesi'ni, Özbek Kabilesi'nden Mangıt Şubesi'ni seçmiştir. Benzer şekilde, peygamberi de Sami ırkından Arap-Kureyş'ten, Kureyş'ten de Haşimoğullarından seçmiştir. Allah, Muhammed'e dinî görev verirken Şah Murad'a dünya idaresini tevcih etmiştir. Ama peygamber aynı zamanda bir devlet adamıydı. O halde, Humuli'ye göre, Şah Murad'ın da dinî birtakım görevleri olmalıydı. Bkz. Kügelgen, 2002, s. 206.

⁶⁷ Bu eserlerden en azından bir tanesi oldukça ayrıntılı olarak devlet yapısı ve yüksek rütbeli devlet adamlarının görevleri hakkında bilgi vermektedir. Bkz. Mirza Badi Divan, *Mecmuu'l-Erkam*, Moskova 1981.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

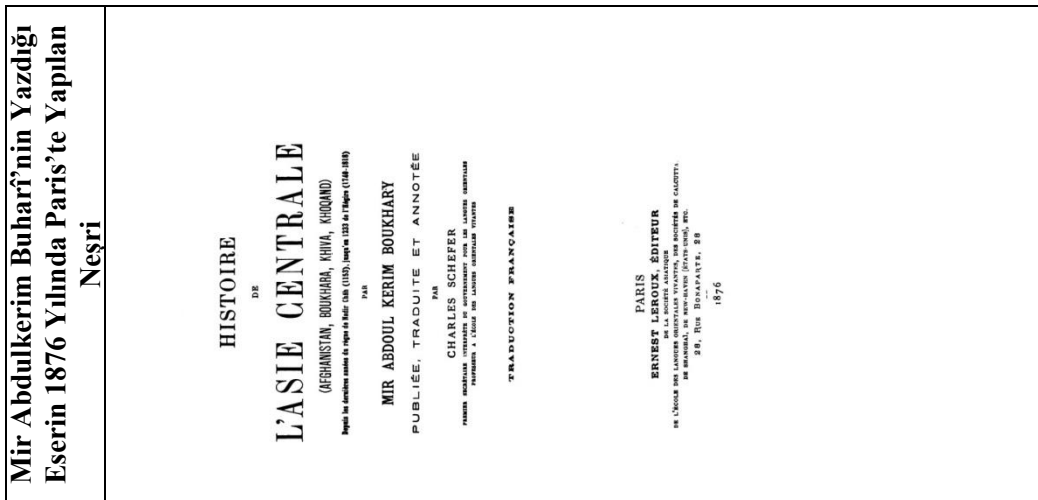
- Anonim, **Zafer-Name-i Hüsrevî: Şerh-i Hükümrevâ-yi Seyyid Emir Nasrullah Bahadır Sultan bin Haydar (H. 1242–1277) Der Buhara ve Semerkand**, ed: Menuçehr Setudeh, Tahran: Miras-ı Mektub, 1377 h.ş.
- BECKER, Seymour, **Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924**, London, New York: RoutledgeCurzon, 2004.
- BOUKHARY, Mir Abdoul Kerim, **Histoire de L'Asie Centrale (Afghanistan, Boukhara, Khiva and Khoqand)**, Fransızca'ya çeviren Charles Schefer, Paris, 1876.
- BREGEL, Yuri, "Historiography XII: Central Asia", **Eİr**, c: XII, ed. by Ehsan Yarshater, New York, 2004.
- BREGEL, Yuri, **The Administration of Bukhara Under the Manghits and Some Tashkent Manuscripts**, Bloomington: Indiana University, Research Institute for Inner Asia Studies, 2000.
- BUHARAYİ, Mirza Abdul-Azim Sami Bustani, **Tuhfe-i Şahi**, tashih ve tahşiye ve talik-i Nadire Celali, Tahran: Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, 2010.
- BUHARAYİ, Mirza Şems, **Tarih-i Buhara, Hokand ve Kaşgar (der Şerh-i Hüküm-rân-ı Emir Mir Haydar der Buhara, Muhammed Ali Han der Hokand ve Cihangir Hoca der Kaşgar)**, ed: Muhammed Ekber Aşık, Tahran: Miras-ı Mektub, 1998.
- DANIŞ, Ahmed, **Traktat Ahmeda Danişa "İstoriya Mangitskoy Dinastii"**, Tercüme, Mukaddime ve İzahı I. A. Neçefova, Duşanbe: İzdatel'stvo "Daniş", 1967.
- EPIFANOVA, L. M. **Rukopisme İstoçniki İnstituta Vostokovedeniya Akademi Nauk UzSSR Po İstorii Sredney Azii Perioda Prisoedineniya K Rossii (Buhara)**, Taşkent: İzdatel'stvo "Nauka" Uzbekskoy SSR, 1965.
- HUNCI, Fazlullah b. Ruzbehan, **Mihmanname-yi Buhara (Tarih-i Padişah-ı Muhammed Şibani)**, ed: Menuçehr Setudeh, İntişarat-ı Bengah Tercüme ve Neşr-i Kitab, Tahran, 1341h.ş.
- IVANOV, P. P., **Vostanie Hitay-Kıpçakov v Buharskom Hanstve 1821-1825 gg.**, Moskova: İzdatel'stvo Akademi Nauk SSSR, 1937.
- KÜGELGEN, Anke von, **Die Legitimierung der mittelasiatischen Mangitendynastie in den Werken ihrer Historiker (18.-19. Jahrhundert)**, İstanbul: Orient-Institut, 2002.
- MIKLUHO-MAKLAY, N. D., **Opisanie Tacikskih i Persidskih Rukopisey İnstituta Vostokovedeniya**, vıpusk III, Moskova: İzdatel'stvo "Nauka", 1975.
- Mirza Bâdi' Divan, **Madjma' Al-Arkam (Predpisanıya Fiska): Priemi Dokumentaçii v. Buhare XVIII. v.**, Faksimile Rukopisi Vvedenie, Perevod, Primeçaniya i Prilojeniya A. B. Vil'danovoy, Moskova: İzdatel'stvo Nauka Glavnaya Redakçiya Vostoçnoy Literaturi, 1981.
- Mirza Selim Bek, **Keşkül-i Selimî ve Tarih-i Mütekaddimîn ve Müteahhirîn**, ed: Molla Abdulkerim b. Molla Abdurrezzak, Taşkent, 1912.
- MÜNŞİ, Muhammed Yusuf, **Mukim-Hanskaya İstoriya**, perevod s Tadjikskogo, predislovie, primeçaniya i ukazateli professora A. A. Semenova, İzdatelctvo Akademi Nauk Uzbekskoi SSR, Taşkent, 1956.
- NORKULOV, N. K., "Tarih-i Selimî" Kak İstoriçeskiy İstoçnik", **Obşestvenne Nauki v Uzbekistane**, No. 4, 1966, ss. 57–59.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

- O Niekotorih sobıtiyah v Buharie, Hokandie i Kaşgarie, Zapiski Mirzı-Şemsa Buhari**, izdannıya v tekstie, s perevodom i primieçaniyami, V. V. Grigorevım, Kazan: Univ. tip., 1861.
- SAMİ, Abdu'l-Azim, **Istoriya Mangıtskih Gosudarey, Pravivşih v Stolitse, Blagorodnoy Buhare**, sostavitel', Haydarbek Nazirbekoviç Bababekov, Taşkent: Institut, 2010.
- SAMİ, Mirza Abdu'l-Azim, **Tarih-i Selâfin-i Mangıtiyye (Istoriya Mangıtskih Gosudarey)**, Izdanie Teksta, Predislovie, Prevod i Primeçaniya L. M. Epifanovoy, Moskova: Akademiya Nauk Uzbekskoy SSR, Institut Vostokovedeniya, 1962.
- SARAY, Mehmet, **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775–1875)**, Ankara: TTK Yayınları, 1994.
- Sarfraz Khan, **Muslim Reformist Political Thought: Revivalists, Modernists and Free Will**, London ve New York: RotledgeCurzon, 2003.
- SELA, Ron, **Central Asia in the 18th Century: The Age of Introspection**, Basılmamış Doktora Tezi, Bloomington: Indiana Üniversitesi, 2004.
- STORI, Ç. A., **Persidskaya Literatura: Bio-Bibliografiçeskiy Obzor**, v treh çastyah, perevel s Angliyskogo, pererabotal i dopolnil Yu. E. Bregel, c: II, Moskova, 1972.
- The Times, Tuesday, August 22, 1843, pg 5, issue 18381, col: E.
- VİLDANOVA, A. B. “Tsenny İstoçnik po İstorii Buharskogo Hanstva”, **Materialı po Vostoku**, Taşkent, 1966, ss. 111–114.
- WOLFF, Joseph, **Narrative of a Mission to Bokhara in the years 1843-1845, to as Certain the Fate of Colonel Stoddart and Captain Conolly**, Two volumes in one, Second Edition, Revised, London: John W.Parker, West Strand, 1845.
- YUSUPOVA, D. Yu ve CELİLOVA, R. P., **Sobranie Vostoçnih Rukopisey Akademi Nauk Respubliki Uzbekistan: İstoriya**, Taşkent: İzdatelstvo “Fan” Akademi Nauk Respubliki Uzbekistan, 1998.

EKLER

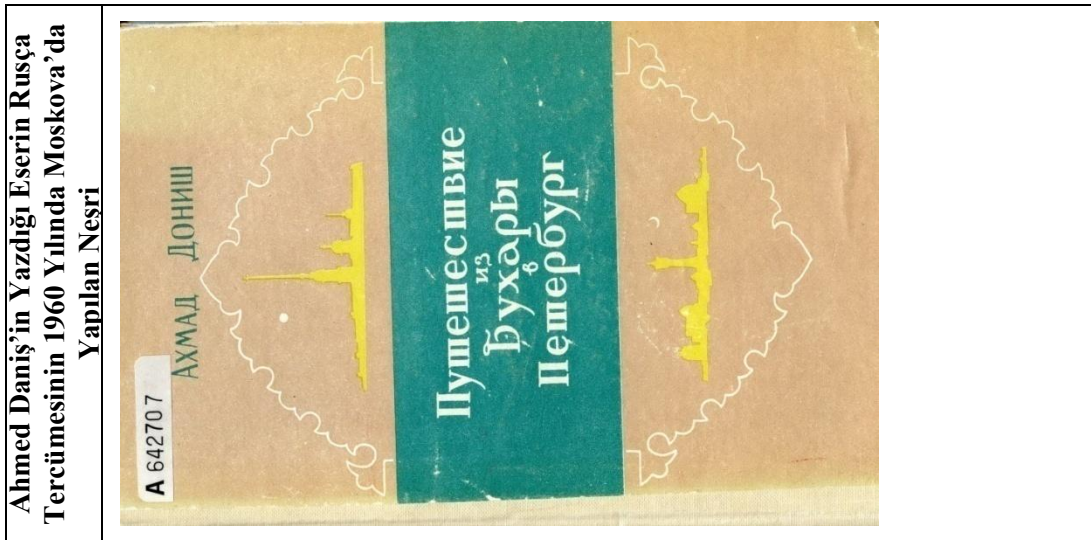
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

<p>Mirza Şems Buharâyî'nin Yazdığı <i>Tarih-i Buhara, Hokand ve Kaşgar</i>'ın 1998'de Tahran'da Yapılan Neşri</p>	<p>تاریخ بخارا، خوقند و کاشغر (در شرح کلزانی امیر میر جدید و بخارا، محمد علی خان در خوقند و جانیگیر خواجہ در کاشغر) تألیف میرزا شمس بخارایی تصحیح: شیخ حسین محمد اکبر عشق</p>
---	---

<p>Anonim <i>Zafer-Name-i Hüseyevî</i>'nin 1999 Yılında Tahran'da Yapılan Neşri</p>	<p>ظفرنامه خسروی شرح کلزانی سید امیر نصرالدین نجیب در سلطان بن حبیب (۱۲۷۷-۱۲۴۲ هـ ق) «بخارا و خوقند» از مولف ناشناخته تصحیح: شیخ دکتر نوید پورستود</p>
---	---

Turkish Studies

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

Mirza Selim Bek'in Yazdığı Keşkül-i
Selimî'nin 1912'de Taşkent'te Yapılan
Neşri

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012